

Proč jste tak lhostejní? Ptala se Erika Mannová (i) v Jihlavě

„Hloupost se usadila na trůně a lidstvu hrozí zánik. Bojujme proti tomu, a to těmi zbraněmi, které máme k dispozici. Naším hlasem, vlastní důvěryhodností...“

Těmito slovy burcovala Erika Mannová, dcera Thomase Manna, nositele Nobelovy ceny za literaturu, jihlavské publikum v září 1935. Se svým kabaretem „Pfeffermühle“ se zde zastavila ve svém tažení proti nástupu zla a netolerance v jejím rodném Německu a v Evropě.

■ Zdeněk Geist

V letošním roce vydalo nakladatelství Vitalis knihu *Prag empfing uns als Verwandte* (Praha nás přijala jako příbuzné). Její autor, Peter Lange, v ní podrobně přibližuje vztah hvězdné německé spisovatelky rodiny Mannových k meziválečnému Československu. Pripomíná kontakty bratrů Heinricha a Thomase Mannových s naší republikou, prezidenty Tomášem G. Masarykem a Edvardem Benešem, jakož i s dalšími osobnostmi kulturní a společenské scény – třeba Karlem Čapkem či Maxem Brodem. Tyto vazby ostatně vyústily do udělení československého státního občanství oběma prominentním autorům poté, co se v souvislosti s nástupem nacismu stali v rodné zemi nežádoucími a jejich díla byla pálena a zakazována.

Langeho německy psaná kniha ovšem v „československých souvislostech“ nepomíjí ani další příslušníky slavné a tvůrčí rodiny, sledované intelektuálními, ale i politickými kruhy v evropském kontextu. Především děti Thomase Manna. Syny Klause a Gola, a také jejich starší sestru Eriku.

V kapitole, věnované hostování její literární-hudební revue „Pfeffermühle“ (Pepřový mlýnek) ve třicátých letech v Československu, je okrajově zmíněn i zájezd tohoto evropsky proslulého kabaretu do Jihlavy. Bez bližších podrobností, zato v kontextu spíše nelichotivých slov, kterými v dopise své matce Erika Mannová komentovala celou „provinční zájezdovou šňůru“, zahrnující mimo jiné Mikulov, Jihlavu, Prostějov, Olomouc, Moravskou Ostravu a dále některá slovenská města. Po předchozích velmi úspěšných vystoupeních v Praze a Brně byla cestou do menších českých a moravských měst rozčarována. Zapříčinil to menší zájem publika a tím také nižší příjmy z této cesty? Možná. Leccos by tomu nasvědčovalo, vždyť kupříkladu Mikulov či Jihlava patřily k sídlům, kde se sen o sblížení s německou říší zdál být pro mnohé velmi lákavý a s pohledem Mannových se tak dost rozcházel.

Obojí, jak stručná zmínka o přítomnosti Eriky Mannové v Jihlavě, tak i její nepříznivé hodnocení, vybízí k tomu, poohlédnout se po bližších okolnostech jejího někdejšího vystoupení v česko-německé Jihlavě.

Co tedy takový pohled nabízí? Než sem ve čtvrtek 12. září 1935 prominentní kabaret doputoval, měl za sebou již mnoho úspěšných představení na mezinárodní scéně. Od premiéry v Německu, po emigraci tvůrčí pak ve Švýcarsku, Nizozemsku či Československu. Program „Pfeffermühle“ byl v Praze velmi příznivě přijat publikem i zdejší tiskem. Jeho úroveň ocenily nejen tři tisíce diváků tamních, ale například i populární dvojice Jiří Voskovec a Jan Werich. Úspěch slavil kabaret ale i v dalších městech. Zvláště pak v Brně, odkud právě počátkem září vyrazil „na provinční turné“ se zmíněnou zastávkou v Jihlavě.

Mimořádně, o hodnotové orientaci revue a jejím zapojení do tehdejších československých kruhů svědčí i skutečnost, že část výtečku z jeho hojně navštěvených brněnských vystoupení směřoval ve prospěch Masarykovy německé lidové školy, kterou v tomto městě vedl

SNÍMEK Eriky Mannové z představení.

profesor Hugo Illtis (sám pozdější emigrant před nacismem).

Ale ani v Československu, státě, jenž byl bezpečným útočištěm mnoha emigrantů z Německa a Rakouska, neprobíhalo pro autory a interprety „Pfeffermühle“ všechno bez potíží. Jeho program podléhal cenzuře, která se snažila předvést potenciální konflikt s mocným německým sousedem. Ale také s vlastní německou menšinou. Ta totiž výrazně podporovala Henleinovu Sudetoněmeckou stranu, která ve zmíněném roce 1935 získala nejvíce procent v jarních parlamentních volbách v ČSR.

V takové atmosféře tedy do Jihlavy zavítala třicetiletá Erika Mannová, tehdy již čtvrt roku zbavená německého občanství pro „nepřátelské postoje“. Do města, které jí pro svou mahlerovskou minulost nemuselo být tak docela cizí. Vždyť její otec Thomas byl známým obdivovatelem hudby Gustava Mahlera a její strýc, německý dirigent Klaus Pringsheim, zase jeho žákem ve Vídni.

Jihlavu tehdy obývalo přibližně osmáct tisíc českých a dvanáct tisíc německých obyvatel a převládaly v ní již méně muzické tóny. I zde na jaře ve volbách henleinovci výrazně uspěli, jakkoliv na zdejší radnici dosud jejich vliv nedosahoval. Možná také proto městská rada, složená z českých i německých představitelů (z jiných stran), vyšla obratem vstříc žádosti divadelního podnikatele Franze Piekarowitze.

Ten projevil zájem o pronájem městského divadla pro jednorázové hostování kabaretu „Pfeffermühle Eriky Mannové“. A to hned do druhého dne od podání žádosti, která byla doručena na radnici pouhých osm dní před koná-

ním představení. Souhlas byl městskou radou udělen za obvyklých podmínek: tj. „uhrazení Kč 650,- za režijní výlohy a podnikatelem předložené divadelní koncese pro Moravu“. Organizátor Piekarowitz musel ovšem také rezervovat místa v sále například pro předsedu městské sekce divadelní komise či policejní komisařství.

Mezitím se už v místním německém tisku objevovaly také opakované pozvánky na neobvyklé představení. Měly ovšem zvláštní zabarvení. Skoro jako kdyby tehdejší vydavatel novin *Mährischer Grenzboten* přesně nevěděl, co si s tímto tématem počít. Není divu. Vždyť mezi jeho čtenáře, jakkoliv jisté nikoliv výhradně, patřily tisíce jihlavských stoupců henleinovské politiky, která byla prodlouženou rukou nastupujících poměrů v Říši. Nu a nyní zde měla veřejně vystoupit proslavená německá emigrantka (z donucení) a dcera muže, jenž byl nacisty zlojinně označován jako „Geistesjude“ (duchem Žid).

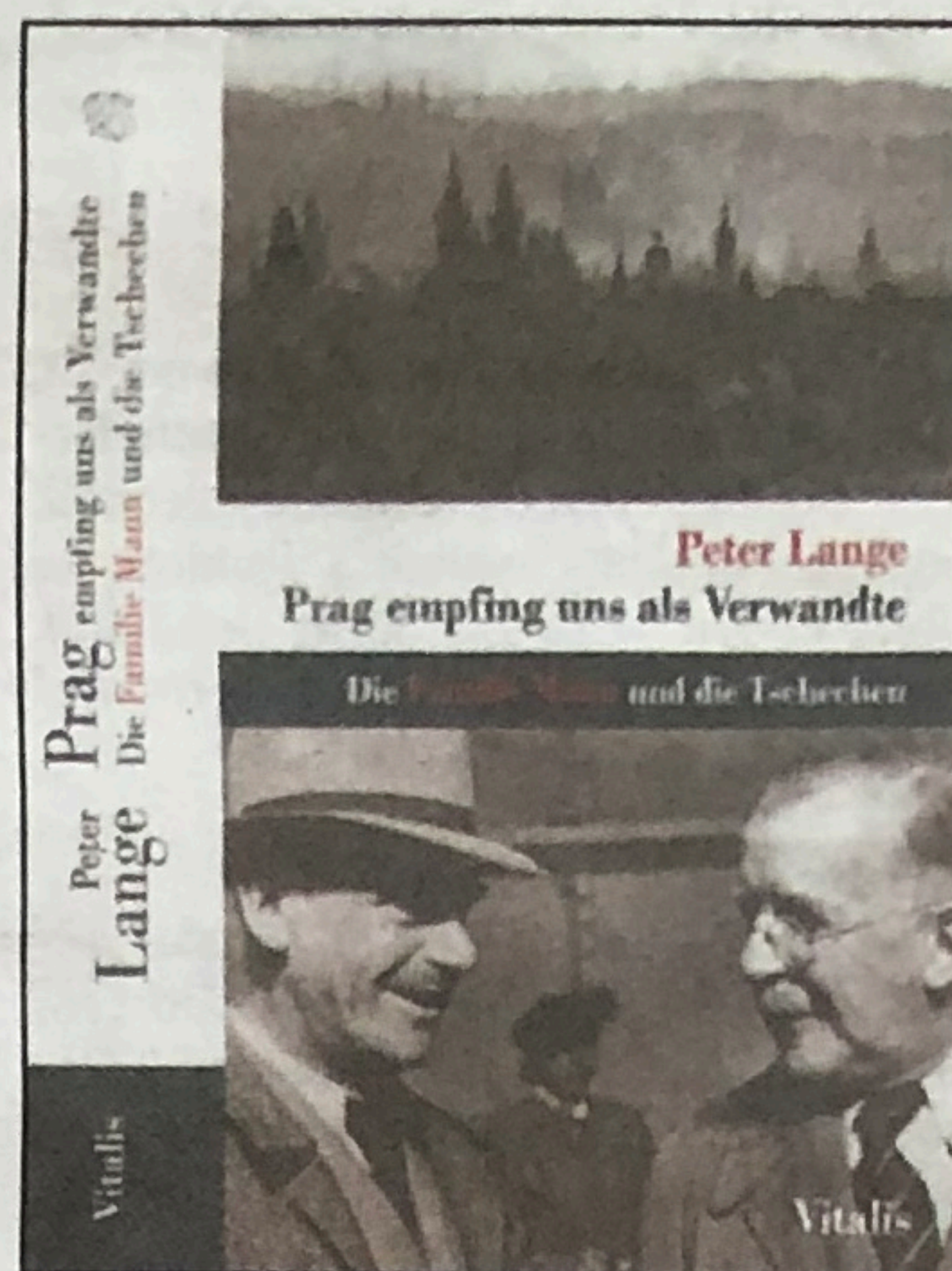
A tak sice první z upoutávek, otištěná v nedělním *Mährischer Grenzboten* v rubrice *Divadlo. Umění* – a bezpečně ukryta až na straně sedm – popisovala kabaret jako „jednu z nejdůležitějších senzačních revue, která skládala největší úspěchy před vyprodanými domy v Praze“. Zároveň k ní však redakce neopomněla připojit zvláštní vysvětlení tohoto znění: „Kabaret „Pfeffermühle“ je literární revue, která táhne do pole proti obecným jevům doby. Program se ale neobrací proti žádnému zahraničnímu státu, ani proti institucím a náboženstvím.“ Výmluvně.

O to zvláštěji potom působí další pozvánka publikovaná ve stejných novi-

nách a ve stejné rubrice tři dny později. Tentokrát totiž obsahovala přetištěnou příznivou recenzi jednoho z předcházejících brněnských vystoupení „Pfeffermühle“. Jejím autorem byl již zmíněný, s programem ideově zcela souznící, profesor Hugo Illtis. Ačkoliv se i tento článek přísně držel zásady „hlavně nejmenovat“, jeho vyznění je zcela srozumitelné: „Čtyři brněnské večery „Pfeffermühle“ byly víc než jen umělecký zážitek. Byly výzvou k lidství. Ale také výzvou k tomu, začít se proti nelidství bránit dřív, než bude pozdě! A mnoho stovek diváků toto volání vyslyšelo a bude je následovat.“ Kdo by nepochopil, v atmosféře panující dva roky po nástupu Adolfa Hitlera k moci?

České *Jihlavské listy* se ozvaly hned po vystoupení „Mlýnku na pepř“, jak byl kabaret překládán. Ve svém komentáři vyzdvihl redaktor Pavel Kypr především pasáž z druhého čísla revue, totiž „pevný protest proti brutalitě hmoty, která jednou musí podlehnouti duchu“. Připomněl přitom „zglajchšaltovaného“ Thomase Manna a svým způsobem prorocky poznamenal, jak bude „v budoucnu strašlivě zatíženo svědomí stoupců pangermanismu, dívajících se tvář v tvář vlastní emigraci“.

Kyprův postřeh v *Jihlavských listech* byl ovšem poslední zmínkou o vystoupení „Pfeffermühle“ ve městě. *Mährischer Grenzboten* ponechal představení bez dalšího komentáře i zhodnocení. Ostatně, potřeboval ve svém listu zřejmý prostor pro články se zcela jiným obsahem. Neuplynul ani týden, když na titulní straně otiskl tehdy nově přijaté tzv. norimberské zákony. Mimo jiné o státní příslušnosti a rasových otázkách.

OBÁLKA knihy z nakladatelství Vitalis. Vlevo je Thomas Mann, vpravo jeho bratr Heinrich.

Mohlo být pro tehdejší dobu něco příznačnějšího než dění v těchto týdnech? Na jedné straně německá emigrantka zvučného jména, vybočovaná rodnou zemí, varující uměleckými prostředky veřejnost před projevy násilí. O den později pak zase debatní večer s názvem „Demokracie či diktatura?“, pořádaný Akademickým klubem Jihlava o zkušenostech pozvaných hostů z jejich prázdninových cest po Německu a Rakousku.

A ve stejný čas, ve stejném městě, současně probíhající schůze místní pobočky henleinovců, na níž se shromáždilo na pět stovek jejich zdejších příznivců. Stále četnější „poznávací výlety“ říšských aktivistů SA a německých Hitlerjugend do jihlavského jazykového ostrova. Nebo třeba jásavá pozvánka v tisku na celodenní zájezd na shromáždění Sudetoněmecké strany s Konrádem Henleinem jako hlavním řečníkem. Kam? Do Mikulova. Ano, právě tam, odkud do Jihlavy jen pár týdnů před tím mířila s „Pfeffermühle“ Erika Mannová. A pokud se snad umělkyně domnívala, že jedním z důvodů slabší návštěvnosti kabaretu mimo Prahu a Brno je vyšší cena vstupenek, třeba 2 – 16 Kč v Jihlavě, pak za zmíněný výlet do Mikulova byli mnozí lidé ochotni utratit hned 39 Kč, tedy mnohonásobek.

Je však přitom nutno zdůraznit, že rozdíl mezi těmito dvěma světy nevedl výhradně po pomyslné hranici národnosti, česko-německé, jakkoliv by se to ve zjednodušeném pohledu mohlo nabízet. Oním předělem byly zásady hodnotové, názorové. Tedy ona lidskost, po níž „Pfeffermühle“ a Erika Mannová volali.

Jakkoliv bylo toto volání usilovné, přesto k zastavení násilí a zla nestačilo. Erika Mannová, stejně jako většina ostatních členů rodiny, uprchla před nacisty z Evropy do zámoří. Tam psala, především reportáže; cestovala po přednáškových turné. Později po válce se znovu na starém kontinentu stala jakousi „výkonnou ředitelkou firmy Mann“ a strážkyní odkazu díla jejího otce Thomase i bratra Klause.

Erika Mannová byla bezesporu ženou „slova“. Tím ostatně zcela patřila do své výjimečné rodiny. Uzavřeme tedy tento článek právě jejími vlastními slovy z počátku třicátých let. Osvětli nám jimi, kým se – ve svém snažení s „Pfeffermühle“ i v dalších aktivitách – sama cítila být:

„Od nedávné doby existuje nový typ spisovatelky, který mi momentálně připadá nejnadějnější: žena, která dělá reportáže, v článkách, divadelních hrách, románech. Nečiní vyznání, nevypisuje si duši z těla, její vlastní osud stojí tiše opodál, tato žena referuje, místo aby se zpovídala. Zná svět, vyzná se, je vtípná a chytrá a má sílu se odpojit. Je to skoro jako by překládala: život do literatury, ne zrovna nesmírně vysoké literatury, ale přece jen užitečné, slušné, často sympatické.“

Za pomoc při vyhledávání archivních podkladů děkuji (již tradičně, leč nikoliv formálně) PhDr. Renatě Piskové a Mgr. Petru Dvořákovi ze Státního okresního archivu Jihlava.